

1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. *Родовим об'єктом* злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності. Іншими словами, родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави (ст. 1 Конституції України).

З *об'єктивної сторони* злочини проти основ національної здійснюються шляхом активної поведінки — дії. Висока небезпека цих злочинів виражається і в їх *суб'єктивних ознаках*, всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є і мета — заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа з метою зміни чи повалення конституційно-о ладу, захоплення державної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності -раїни, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що *злочини проти основ національної безпеки України - це передбачені кримінальним законом умисні суспільне небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України.*

До їх числа законодавець відносить дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст.110-2); державну зраду (ст. 111); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1).

Щодо суб'єктів даних злочинів, то у більшості випадків він є загальний, крім таких випадків: за ст. 111 ККУ – тільки громадянин України; за ст. ст. 112, 113 ККУ – тільки особа, яка досягла 14 років; за ст. 114 ККУ – тільки іноземці та особи без громадянства.

3. Види злочинів проти національної безпеки України

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст 109). *Безпосереднім об'єктом* злочину, передбаченого ст. 109, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні. *Конституційний лад* — це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 109, виражається в чотирьох формах: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; 2) змова про вчинення таких дій; 3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; 4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Загальною ознакою всіх цих дій є спрямованість їх саме на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто із застосуванням фізичного чи психічного насильства до представників державної влади, осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу і державної влади, до інших осіб, які перешкоджають здійсненню цих дій.

Змова про вчинення таких дій передбачає умисну угоду двох або більше осіб про спільні насильницькі дії, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

Передбачені ч. 2 ст. 109 заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади мають носити публічний характер, тобто проголошуватися відкрито, в присутності багатьох громадян. Це завжди активний вплив на невизначену кількість людей (проголошення на мітингу, демонстрації, зборах тощо).

Суб'єктивна сторона всіх зазначених дій — прямий умисел, поєднаний з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або з метою захоплення державної влади. *Суб'єкт злочину* — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Відповідно до ч. 3 ст. 109 *кваліфікуючими ознаками* діянь, передбачених у ч. 2 ст. 109, є: 1) вчинення їх особою, яка є представником влади, тобто особою, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями (наприклад, депутат місцевої ради, голова суду, працівник міліції та ін.); 2) вчинення цих самих дій

повторно, тобто хоча б у другий раз, незалежно від того, чи була особа засуджена за перший злочин; 3) вчинення їх організованою групою, тобто трьома або більше особами, які попередньо організувались у стійке об'єднання для вчинення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, або на захоплення державної влади, або для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (див. ч. 3 ст. 28); 4) здійснення їх з використанням засобів масової інформації (наприклад, виступ по телебаченню, поширення комп'ютерних програм із вказаними матеріалами та ін.). *Покарання за злочин:* за ч. 1 ст. 109 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 2 ст. 109 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 109 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини щодо забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України в межах встановлених кордонів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає різні діяння: 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону, на порушення порядку, встановленого Конституцією України; 2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. *Суб'єктивна сторона* цього злочину — прямий умисел, що поєднаний із спеціальною метою змінити межі території або державного кордону України. *Суб'єкт* злочину — будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. *Покарання за злочин:* за ч. 1 ст. 110 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 110 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 110 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Державна зрада (ст. 111). *Безпосередній об'єкт* цього злочину — зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека. *Державний суверенітет України* — це незалежність, самостійність і верховенство державної влади в межах її території та самостійність і рівноправність у міжнародних відносинах. *Територіальна недоторканність України* — це непорушність державного кордону України, непорушність її території. *Обороноздатність України* — це боєздатність Збройних Сил України, їх готовність до захисту України від посягань на її незалежність і територіальну цілісність.

З об'єктивної сторони державна зрада може виражатися лише в тих діях, вичерпний перелік яких прямо вказаний в ч. 1 ст. 111. Це передусім: перехід на бік ворога, що передбачає надання без посередньої допомоги державі, з якою наша країна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту.

Шпигунство — це передача чи збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, воно є другою формою державної зради. Ознаки шпигунства будуть розглянуті при аналізі ст. 114.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як форма державної зради в полягає в будь-якій допомозі у проведенні підривної діяльності проти інтересів України. Причому для відповідальності не має значення, як діяла особа — за завданням іноземної держави чи з власної ініціативи. Допомога в проведенні підривної діяльності може передбачати сприяння резидентам (таємним представникам іноземних розвідок, укриття розвідника або його спорядження, надання йому транспортних засобів, а також іншої техніки), надання різних матеріалів, продуктів харчування, приховування слідів вчинених ним злочинів, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України. Цією формою охоплюються і випадки, коли особа за завданням іноземних держав або їх представників організує (або здійснює) на шкоду Україні будь-який інший злочин проти основ національної безпеки України (наприклад, диверсію, посягання на життя державного чи громадського діяча). У таких випадках відповідальність настає за сукупністю злочинів, наприклад, за статтями 111 і 113.

Подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України передбачає будь-яке сприяння вказаному в ст. 56 адресату, направлене на заподіяння шкоди зовнішній безпеці України. Це, по суті, загальна форма державної зради. Як окремі конкретні її різновиди в законі названі перехід на бік ворога і шпигунство. Тому ця форма державної зради має місце лише тоді, коли відсутні конкретні її різновиди. Підривна діяльність іноземної держави, іноземної організації або їх представників, яким надається допомога

винною особою, може полягати в різних діях (розрив дипломатичних відносин або зрив переговорів між Україною та Іншою державою; вербування агентури для ведення шпигунства, для вчинення диверсії або посягання на життя державного діяча, ведення збройних локальних конфліктів тощо). Ця форма державної зради може мати місце як в мирний, так і у воєнний час.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною в формі прямого умислу, за якого особа усвідомлює, що її діяння вчинюються на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України і бажає їх здійснити. Мотиви можуть бути різними (ненависть до України, користь та ін.), але на кваліфікацію це не впливає. *Суб'єкт* злочину — громадянин України, який досяг 16-ти років. Співучасниками цього злочину можуть бути іноземні громадяни та особи без громадянства. *Покарання за злочин:* за ч. 1 ст. 111 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є відносини, що забезпечують нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. *Обов'язковим додатковим об'єктом* виступає життя людини — державного чи громадського діяча. *Об'єктивна сторона* цього злочину полягає в посяганні на життя державного діяча чи керівника політичної партії. Під посяганням на життя розуміється вбивство або замах на вбивство осіб, зазначених у ст. 112. Відповідальність у цих випадках настає як за закінчений злочин, незалежно від настання смерті цих осіб (у разі замаху на вбивство посилення на ст. 15 не потрібно). Готування до цього злочину (розробка плану злочинних дій, підшукування співників, зняття для здійснення злочину та ін.) кваліфікується за статтями 14 і 112.

Перелік осіб, які визнаються потерпілими і вказані в ст. 112, є вичерпним.

Закінченим цей злочин визнається з моменту вчинення діяння, спрямованого на позбавлення життя, тобто з моменту замаху на вбивство (усічений склад злочину).

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, обов'язковою ознакою якого є усвідомлення особою, що потерпілим є державний діяч або керівник політичної партії і що посягання здійснюється в зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою або перешкодити цій діяльності, або помститися за її виконання. Якщо вбивство чи замах на вбивство таких осіб вчинюється на ґрунті особистих взаємовідносин, то застосування ст. 112 виключається, а дії винного кваліфікуються за статтями про злочини проти життя.

Суб'єктом цього злочину є будь-яка особа, що досягла 14-річно-го віку (ч. 2 ст. 22).

Покарання за злочин: за ст. 112 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Диверсія (ст. 113). *Безпосереднім об'єктом* диверсії є економічна основа, внутрішня безпека України. *Додатковими об'єктами* можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека та ін. *Предметом* диверсії можуть бути: підприємства, установи, шляхи та засоби сполучення, нафто-, газопроводи та ін.

Об'єктивна сторона злочину виявляється: 1) у вчиненні з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 2) у вчиненні з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотії.

Поширенням епізоотій охоплюються випадки розповсюдження заразливих хвороб серед тварин. Способи при цьому можуть бути різними (зараження збудниками заразних захворювань продуктів харчування, спільне утримання хворих і здорових тварин та ін.).

Епіфітотія — це широке розповсюдження інфекційної хвороби рослин, що охоплює господарство, район, область чи країну. У вигляді епіфітотії може поширюватися іржа і головня хлібних злаків, фітофтороз картоплі та інші шкідливі хвороби.

Цим зумовлено віднесення диверсії до усічених складів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення вказаних в законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення та настання інших наслідків.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у формі прямого умислу, що поєднаний з метою ослаблення держави, тобто заподіяння шкоди її економічній системі, обороноздатності, внутрішній безпеці та ін. Саме ця мета відрізняє диверсію від інших злочинів, пов'язаних із знищенням чи пошкодженням майна, заподіянням шкоди життю, здоров'ю, екологічних та інших злочинів. *Суб'єкт* цього злочину — будь-яка особа: громадянин України, іноземний громадянин,

особа без громадянства, якій виповнилося 14 років (ч. 2 ст. 22). *Покарання за злочин:* за ст. 113 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Шпигунство (ст. 114). *Безпосереднім об'єктом* цього злочину є зовнішня безпека України.

З *об'єктивної сторони* шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Це, наприклад, інформація про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій стратегічне та мобілізаційне розгортання військ; озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань; про мобілізаційні плани і мобілізаційні потужності господарства України, запаси та обсяги постачання стратегічних видів сировини і матеріалів; про державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи, коштовного каміння, валюти; про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції; про засоби, зміст, плани, організацію фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності; про осіб, які співробітничали або раніше співробітничали на конфіденційній основі з органами, що здійснюють таку діяльність; про систему урядового та спеціального зв'язку.

Обов'язковим реквізитом кожного матеріального носія інформації що віднесена до державної таємниці, є гриф секретності. Він повинен містити відомості про ступінь секретності цієї інформації ("особливої важливості", "цілком таємно", "таємно"). Якщо гриф секретності неможливо нанести безпосередньо на носій інформації, він має бути зазначений у супровідних документах (ст. 15 Закону).

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 р.¹. Згідно з цим законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Спеціальним уповноваженим органом державної влади в сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Шпигунство може виражатися у двох формах: 1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збиранні таких же відомостей з метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам.

Передача зазначених відомостей має місце у випадках, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представнику (агенту). Способи передачі можуть бути різними (усна, письмова, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та ін.). Для відповідальності не має значення, передаються першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки пального), їх копії чи лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем, будь-яких об'єктів та ін.). Тому будь-які дії, виражені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, — це будь-які випадки здобуття таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та ін.).

Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання вказаних відомостей або з моменту їх передачі.

Суб'єктивна сторона цього злочину — прямий умисел, за якого особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, організації або їх представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію не впливають. *Суб'єкт* злочину — іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку. Громадянин України за шпигунство несе відповідальність за ст. 111 — за державну зраду. *Покарання за злочин:* за ст. 114 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.